

Міністерство освіти і науки України
Київський національний лінгвістичний університет
Кафедра педагогіки та методики навчання іноземних мов

Курсова робота

з педагогіки

на тему: « Розвиток творчих здібностей учнів при використанні активних методів навчання»

студентки групи СЛ(укр) 03-21
педагогічного факультету романо-германської
та української філології,
спеціальності 014 Середня освіта,
спеціалізації 014.01 Українська мова і
література, освітньої програми
Українська мова і література, англійська
мова, зарубіжна література
Чернявської Діани Олександрівни

Науковий керівник –
доктор. пед. наук, доцент Волярська О.С.

Кількість балів –
Національна шкала –
Оцінка ЄКТС –

Члени комісії: _____
(підпис) (прізвище, ініціали)

_____

(підпис) (прізвище, ініціали)

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНО ПРОАНАЛІЗУВАТИ ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ УЧНІВ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ.....	5
1.1 Поняття творчих здібностей учнів.....	5
1.2 Аналіз зарубіжного та українського досвідів розвитку творчих здібностей учнів.....	10
РОЗДІЛ 2. УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ.....	18
2.1. Аналіз педагогічних та психологічних умов у розвитку творчих здібностей учнів.....	18
2.2 Рекомендації з розвитку творчих здібностей учнів.....	25
 ВИСНОВКИ.....	 28
РЕЗЮМЕ.....	30
АБСТРАКТ.....	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....	32

ВСТУП

Умови сьогодення вимагають від людей бути творчими особистостями, які здатні творчо мислити, можуть приймати потрібні рішення, використовувати нові підходи. Розвинені навички творчого мислення дозволяють майбутньому громадянину грамотно ставити власну мету й досягати її. Особистість може самореалізуватися в житті і суспільстві завдяки результативним знанням і творчим можливостям.

Основними факторами соціального розвитку будь-якого суспільства є творчі та інтелектуальні можливості людини. Зважаючи на це, системна робота з творчими учнями є актуальним завданням для сучасного українського суспільства. Творчість розвивається протягом життя та визначає можливість досягнення людиною більш високих результатів у порівнянні з іншими людьми в одному або декількох видах діяльності.

Різні аспекти роботи з творчими школярами є предметом наукових розвідок багатьох учених: В. Рибалки, В. Тиценка, В. Моляка, О. Луки та ін. Аналіз підходів до діагностики творчих здібностей учнів висвітлено у працях Г. Айзенка, Ю. Гільбуха, О. Ковальова. Сутнісні ознаки творчих здібностей молодших школярів представлено у роботах В. Сухомлинського, І. Ткаченка, О. Пацалюк, Г.Костюка. Психолого-педагогічними проблемами формуванню та розвитку творчих здібностей займалися Є. Лузік, В. Роменець, Л. Шелестова, О. Коберник, А. Терещук, Дж. Гілфорд та ін. Проте питання теоретичного обґрунтування організації і здійснення психолого-педагогічної підтримки творчих дітей в Україні потребує подальшого вивчення.

Враховуючи актуальність зазначеної проблеми та потреби педагогів-практиків у її доопрацюванні, я обрала темою свого дослідження «Розвиток творчих здібностей учнів при використанні активних методів навчання».

Мета роботи: теоретично проаналізувати процес розвитку творчих здібностей учнів при використанні активних методів навчання.

Об'єкт дослідження: творчий розвиток сучасних школярів.

Предмет дослідження: процес та умови розвитку творчих здібностей учнів при використанні активних методів навчання.

Завдання дослідження:

1. Теоретично проаналізувати творчі здібності сучасних школярів в психолого-педагогічній літературі.
2. Обґрунтувати умови процесу розвитку творчих здібностей учнів засобами активних методів навчання.
3. Розробити рекомендації з розвитку творчих здібностей школярів на заняттях.

У процесі виконання дослідження використані такі методи: вивчення та аналіз психолого-педагогічної літератури; вивчення досвіду роботи педагогів-практиків; спостереження.

Структура курсової роботи: робота містить вступ, два розділа, загальні висновки, резюме, список використаної літератури, складається із 26 сторінок і 21 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНО ПРОАНАЛІЗУВАТИ ТВОРЧІ ЗДІБНОСТІ УЧНІВ В ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІЙ ТЕОРІЇ І ПРАКТИЦІ

1.1 Поняття творчих здібностей учнів

Ми живемо в епоху постійних змін. Здатність сприймати зміни і творити їх – найважливіша характеристика способу нашого життя. Тому сьогодні перед освітою стоїть завдання готувати людину, здатну до сприйняття та створення змін, сприяти розвитку самостійної й відповідальної особистості, вихованню творчої індивідуальності.

Важливим завданням сучасної системи освіти в Україні є збереження і розвиток інтелектуального, фізичного, творчого і соціально-лідерського потенціалу учня. Вирішення цієї проблеми актуалізує необхідність формування інноваційної системи освіти, яка докорінно змінить інтелектуальність, моральність, духовність і освіченість людей. Формування інноваційної системи освіти передбачає виявлення умов і засобів, що сприяють розвитку творчості учнів. Завдяки створенню умов для соціального виховання учнів шляхом активної участі в продуктивно організованій творчій діяльності. Робота з творчими здібностями учнів – процес, що вимагає особливих знань і власних специфічних засобів.

У більшості вітчизняної наукової та начальної літератури поруч із поняттям творчість частіше висувають евристичне та критичне мислення. Аналізуючи літературні джерела, можна дійти висновку, що «творче», «продуктивне», «евристичне» частіше означають просто різні аспекти одного й того ж процесу. Особливу увагу можна приділити творчості, зокрема у таких аспектах: філософському, культурологічному, психологічному та ін.

Наукова думка, не лише педагогічна, чітко усвідомлює той факт, що творчість – це запорука процвітання будь-якої справи. На це вказували

українські педагоги і психологи Ю. Гільбух, А. Горальський, Н. Максимова, В. Моляко, В. Рибалка та ін.

Вагомою є педагогічна творчість, що може стрімко покращити результати навчально-виховного процесу. Від того наскільки повно може вчитель реалізувати власний потенціал, установлюється прямий зв'язок з тим, наскільки його учні зможуть проявити особистісні якості, творчо самореалізуватись.

Деякі експерти вважають, що творчість є невід'ємною частиною всіх видів талантів, які не можуть існувати окремо від творчої складової. Однак О. Матюшкін наполягає на тому, що існує лише один тип таланту – творчий: якщо немає творчості, немає сенсу говорити про талант.

На думку Ю. Галатюка, творчість – це найхарактерніша характеристика природного обдарування, що властива цілком кожній людині від народження. Творчість є у кожного учня, але не всі її розвивають. Автор кваліфікує творчість, як розвиток соціальних, духовних та ціннісних якостей особистості (лідерські якості, добре розвинене абстрактне мислення, наполегливі у досягненні результатів у сфері інтересів, здатність висловлювати самостійно свої думки) [1, с. 63].

В. Моляко вважає, що творчість – це створення і відкриття нового, джерело всіх матеріальних і духовних цінностей. Творчість – це активний пошук ще невідомого, що розширює наше пізнання, що дає людині можливість по-новому сприймати довкілля і саму себе. Елементи творчості наявні в будь-якій людській діяльності, в результаті якої створюється щось нове, до того ще не існуюче [9, с. 38-42]. Дослідник підкреслює, що творчий учень належить до невидимих осіб або прихованих жертв соціалізації, оскільки він навчається у загальноосвітньому середньому навчальному закладі, і там він не завжди може реалізувати свій потенціал. Залежно від сприятливих умов соціалізації, школярі або розвивають свої таланти, або навпаки. Тому процес та результат трансформації творчості учнів є актуальним питанням вивчення соціально-психологічної діяльності [8].

Отже, творчість – найбільший дар людини і проблема, над якою не одне століття працюють провідні розуми різних галузей наук (Л. Барановська, Ю. Гільбух, В. Клименко, В. Моляко, В. Рибалка та ін.), що говорить про «якість особистості» (Г. Селевко), яка залежить від зовнішнього прояву (реалізації, вираження). Вагомість творчої особистості зростає з кожним днем, адже виступає як специфічно людська потреба, що є однією з найголовніших. Вона ніколи не є задоволеною, і цим пояснюється прагнення людини до розвитку.

Навчання має бути спрямоване на розкриття внутрішніх ресурсів особистості учня, виявлення вже закладених у ньому потенційних можливостей. Від того, як вчать школяра мислити, залежить, наскільки творчим буде його шлях у подальшому житті. Не знання самі по собі, а їх творче осмислення формують інтелектуальну особистість.

Коли учні інтерактивно працюють з будь-якою інформацією, вони тренують творче мислення, не помічаючи, що їхнім інструментом є саме мова. Набуті навички вони використовують для розвитку власного творчого потенціалу: чим більше вони знають і вміють, тим легше їм створювати власні творчі ідеї.

Кожна дитина наділена від природи творчими здібностями. Завдання вчителя – вчасно виявити, розвинути і дати простір для самореалізації творчої особистості. Творчі школярі – умовний термін. Адже йдеться про таланти з надзвичайно раннім розвитком і чітко вираженими розумовими здібностями [6].

Зокрема, відомий американський психолог Д. Гілфорд, розуміє під творчими здібностями різні варіанти дивергентного мислення. Він вважає, що провідна риса творчого процесу – можливість утворення нових ідей з одного джерела інформації. З неї випливають такі прояви творчості, як здатність розглядати проблему з усіх сторін, вводити її у різні контексти. [11. с. 156]. Основними показниками дивергентного способу мислення, що лежить в основі творчого мислення є :

1. Швидкість – здатність висловлювати максимальну кількість ідей.
2. Гнучкість – здатність висловлювати широку різноманітність ідей.
3. Оригінальність – здатність створювати нові, нестандартні ідеї.
4. Точність – здатність удосконалювати чи надавати завершеного виду своїм ідеям.

О. Губенко вважає, що творчі здібності – спосіб узагальнювати ознаки людської діяльності, які задовольняють вимоги успіху в творчості. У той же час яскравими рисами прояву творчих здібностей, була система сукупності якостей, інтелектуальних умінь, навичок, дій та операцій, серед яких можна виділити:

- аналізувати проблемні ситуації;
- бачити й формулювати проблему;
- самостійно узагальнювати, робити висновки, визначати головне;
- визначати способи вирішення завдань;
- знаходити нестандартні розв'язання проблем;
- оцінювати конкретні умови;
- формулювати завдання та мету, швидко знаходити потрібну інформацію;
- продуктивність розумової діяльності;
- розвинута інтуїція [2].

С. Д. Максименко визначає творчі здібності як, широке поняття здатності створювати щось нове, цінніше для суспільства, залежно від сприятливих умов розвивати свої таланти. Учні здатні до абстрактного мислення і мають виняткову здатність робити самостійні судження, вони надзвичайно кмітливі, а їхні інтереси виходять далеко за межі того, що цікавить їх ровесників, і тому ці учні входять в структуру обдарованості як незалежний чинник. Творче мислення дозволяє певною мірою розкрити природні здібності учня: неординарність думок, спроможність до висловлення різноманітних ідей,

здатність до широких узагальнень, можливість здійснювати «свій вибір», знайти себе у світі та світ у собі [5].

Розвиток творчих здібностей учнів є ефективним, якщо до організації творчої діяльності підходити комплексно, із урахуванням сукупності взаємопов'язанх із собою чинників:

- вплив змісту навчальних предметів на творчий розвиток особистості;
- наявність системи творчих завдань, яка відповідає специфічним особливостям певних предметів та враховує вікові особливості учнів;
- специфічна організація навчально-пізнавальної діяльності, що передбачає використання творчих завдань на різних етапах навчального пізнання;
- створення специфічних взаємин між учасниками творчого процесу на основі творчої співпраці.

Варто підкреслити, що педагоги та психологи використовують поняття «здатність до навчання». Вони давно помітили цю особливість: учень може бути як творчою, так і розумною особистістю, але навчитися цьому важко. Природно, що на цю характеристику учня передусім дивляться вчителі, які стверджують, що обдаровані діти – це «діти, які добре навчаються». Слід зазначити, що успіх у навчанні притаманний не всім, і справді обдарована людина більше здатна засвоїти новий досвід. Але справжні навчальні досягнення, визначені шкільними оцінками, не завжди адекватно характеризують цю здатність.

Щодо творчих здібностей в психолого-педагогічній науці виділили такі складники творчої активності учнівської особистості: допитливість, зацікавленість, стійка потреба в нових знаннях, прояв ініціативи; почуття захопленості, емоційне піднесення, радість відкриття; прагнення лідерства, досягнення успіху, почуття обов'язку, відповідальності; уміння застосовувати

на практиці засвоєні знання для вирішення поставленого завдання й отримання нових знань; бажання ділитися своїми знаннями й досвідом з іншими; активна участь в позаурочній творчій діяльності.

За дослідженням Л.В. Шелестової, творчі здібності – це певний комплекс інтелектуальних та психічних властивостей, які дозволяють учням творити нові ідеї, знаходити нестандартні рішення. Важливою складовою творчих здібностей є креативність, яка визначається як здатність висувати нестандартні ідеї, розв'язувати творчі завдання. Авторка також зазначає, що творчі здібності є не вродженими, а залежать від середовища. Творчі здібності за Шелестовою Л. В. є складним поняттям, яке включає в себе особистісні характеристики, і розвиток цих здібностей є можливим у процесі профільного навчання за умови створення сприятливих умов для самореалізації учнів. [21]

Таким чином, творчі здібності школяра – важлива і необхідна складова сучасного педагогічного процесу, що вимагає від кожного впевнених знань і вміння зробити вибір. А це вже творчість, яка є і природним обдаруванням, і наполегливою працею, й інтелектуальними, і моральними якостями. Кожен педагог повинен прагнути до того, щоб навчальний процес був зорієнтований на перетворення обдарованих учнів на суб'єктів навчального процесу. Ефектне навчання може бути, коли вчитель уміє застосовувати найкращі прийоми навчання, які відображають творчі якості особистості учня: гнучкість мислення, фантазію, натхненність, нестандартність, наявність особистої точки зору.

1.2 Аналіз зарубіжного та українського досвідів розвитку творчих здібностей учнів.

Нині питання розв'язання проблем пов'язаних з творчою особистістю, розвитку її творчих здібностей завжди хвилювала вчених, але тим не менш, на сучасному етапі розвитку психолого-педагогічної науки єдиного і чіткого визначення цієї проблеми не існує. Це пов'язано з тим, що у кожній дитині

природа закладає певний творчий потенціал. Розглядаючи цю проблему, опиралася на результати вітчизняних, зарубіжних та українських досліджень.

На думку, С. А. Сисоевої продуктивну творчу активність можна назвати творчою діяльністю, оскільки отриманий результат має новизну та оригінальність. А творча особистість – це креативна особистість, у якої під впливом зовнішніх факторів з'явилися додаткові мотиви, здібності, що сприяють досягненню творчих результатів в одному чи кількох видах діяльності.

В.В. Рибалка досліджує розвиток творчих здібностей у різних вікових групах та звертає увагу на індивідуальні та соціальні чинники, які впливають на цей процес. Він вважає, що творчість – це процес, який включає в себе створення нового та оригінального, що має значення для соціального розвитку дитини. Розвиток творчих здібностей, за словами автора, є результатом взаємодії між генетичними та оточуючими чинниками. Головний підхід полягає у тому, що розвиток творчих здібностей можливий за умови сприятливого середовища, яке сприяє розвитку індивідуальності та стимулює творчу активність. В.В. Рибалко вважає, що дитина повинна мати можливість вільно висловлювати свої думки, ідеї та фантазії, експериментувати та відкривати для себе нове [13, с. 120].

Розвивати творчі здібності на уроках мови – це значить розвивати «ту природжену здібність, яку називають даром слова, вести дітей у свідоме володіння скарбами рідної мови і добитися засвоєння дітьми логіки своєї мови, тобто граматичних її законів в їх логічній системі». Лише за цієї умови задатки до володіння словом перетворюються в здібності. Інакше вони так і залишаться нерозвиненими, змарнованими силами природи людини. Однією з найважливіших умов успіху в розвитку творчих здібностей учнів є глибоке розуміння їхніх вікових та індивідуальних особливостей. Нехтування цими особливостями призводить до прикрих помилок у навчально-виховній роботі. Такими помилками є, зокрема, недооцінювання сил і можливостей підлітка,

його свідомості, прагнення до самостійності й бажання виявити себе в серйозних справах, неповага до його запитів, інтересів, до його праці та обов'язків. Трапляються й інші помилки – переоцінка сил і можливостей підлітка, надання йому надмірної самостійності чи покладання на нього непосильних завдань. Усе це або пригнічує творчі проривання дитини, або ж викликає нервову перевтому та інші небажані наслідки.

Як підкреслюють психологи, у розвитку творчої особистості підлітка передусім звертає на себе увагу більш свідоме ставлення до вимог, які висувують перед ним життя і люди, пробудження критичного ставлення до оточення, а також до самого себе. У ньому виникає потреба знати свої здібності й творчі можливості, оцінити як вони впливають на виконання доручених справ, навчання і стосунки з іншими людьми.

Завдання щодо виховання людей із високим творчим потенціалом постає не лише як актуальна проблема сучасної педагогічної науки та практики, але як соціальна необхідність.

Проблема творчості учнів посідає одне з центральних місць у педагогічній спадщині В. О. Сухомлинського. Її актуальність зумовлюється гострою потребою готувати молодь до творчої праці для суспільства. Він стверджує, що творчість учнів є глибоко індивідуальним явищем, яке не може бути зведене до певних правил, що підходять для всіх. «Творчість дітей – глибоко своєрідна сфера їхнього духовного життя, самовираження і самоутвердження, в якому яскраво виявляється індивідуальна самобутність кожної дитини. Цю самобутність не можливо охопити якимись правилами, єдиними і обов'язковими для всіх», - писав В.О. Сухомлинський[18, с.63]. Такий підхід дає можливість кожному учневі розвивати свою унікальність та неповторність, що є важливим для розвитку творчого потенціалу та для її подальшого успіху у житті.

«Шкільна творчість починається зі слова, – зазначає В. О. Сухомлинський. – Треба особливо наголосити на тому, що в житті дітей чільне місце повинна

посідати творчість словом» [19, с.60]. Словесна творчість, на думку вченого, – це потужний стимул духовного життя дитини, надійний спосіб самовираження і самоутвердження особистості, підготовки її до життя.

Здібності – це індивідуально-психологічні особливості, що виражають готовність до оволодіння певними видами діяльності та до їх успішного виконання. Здібні школярі випереджають інших у кількості та силі сприйняття навколишніх подій і явищ: вони більше висловлюють і розуміють. Вони можуть стежити одночасно за кількома подіями.

В.Е. Чудновський зазначає, що здібності не є єдиним чинником, що визначає успіх у певній діяльності. Важливими факторами є наполеглива праця, досвід, навички, знання та уміння, які можуть бути отримані через навчання та практику. Здібності можуть бути виявлені тільки тоді, коли вони реалізуються у певній діяльності. Якщо учень має потенціал у певній справі, але не може реалізувати свої здібності, він не зможе досягти успіху у цій справі. Адже, здібності бувають різних видів діяльності, тому особистість може мати різний успіх у різних галузях діяльності, але також може мати однакові досягнення в кожній з них. [15, с.56]

Американський психолог Е. Фромм запропонував таке визначення творчих здібностей: «Це здатність дивуватися і пізнавати, вміння знаходити рішення в нестандартних ситуаціях; це спрямованість на відкриття нового і здатність глибокого усвідомлення свого досвіду» [9, с. 40–41]. Дивування є важливим аспектом творчості, оскільки воно відображає бажання розуміти світ і бачити в ньому нові можливості. Пізнання передбачає розуміння проблеми або ситуації, що потребує розв'язання. Знаходження рішень в нестандартних ситуаціях вимагає творчого мислення. Творчі здібності – це не тільки здатність розв'язувати проблеми, але і здатність пізнавати та бути спрямованим на створення нового. Ці якості можуть бути важливі у багатьох сферах життя.

Для розвитку особистості, формування життєвих навичок та відповідних компетентностей слід застосовувати такі форми, методи і прийоми роботи, які

збільшують пізнавальну активність, мотивують потребу самовдосконалення та самовираження, підвищують інтелектуальну спроможність, творчу ініціативу школярів.

Здатність мислити творчо є важливою навичкою, яку учні повинні розвивати. Це здатність, яка не тільки заохочує учня мислити творчо, але й дозволяє утворювати нові концепції та знаходити оригінальні рішення проблем. Необхідно розвивати навички креативного мислення серед учнів. Це допомагає учням випереджувати інших у змаганнях своїми креативними рішеннями.

Н. Є. Мойсеюк характеризує активні методи навчання як методи, при використанні яких «навчальна діяльність має творчий характер, формуються пізнавальний інтерес і творче мислення» [7, с. 30].

Однак на думку Г. Токмань, активні методи навчання – це «перехід від певних правил, системи прийомів, методів розв'язання завдань у визначеній послідовності, особливості за здалегіть складеній програмі та методів організації дидактичного процесу до розвиваючих, дослідницьких, пошукових, проблемних, що забезпечують народження пізнавальних мотивів та інтересів, умов для творчості в навчанні» [20, с. 56].

З точки зору окремих науковців і педагогів-практиків навчання саме по собі є активним, навіть якщо учні на уроці просто слухають пояснення вчителя або працюють самостійно з підручником. Однак дослідження свідчать, що учні під час навчання повинні робити набагато більше, аніж просто слухати або писати. Вони повинні читати, писати, обговорювати, вирішувати проблеми, спостерігати, застосовувати нові знання та навички на практиці, коригувати свої дії з урахуванням зворотного зв'язку. Учні необхідно залучати до розумових операцій вищого рівня – аналізу, синтезу, оцінювання. Отже, активні методи навчання – це методи, спрямовані на використання різних форм у навчанні і осмислення школярами того, що вони роблять. Ці методи навчання стимулюють учнів до активної розумової та практичної діяльності, сприяють формуванню

творчого та критичного мислення, розвивають комунікативні навички та сприяють збагаченню знань.

Активне навчання дає учням можливість більш повно й глибоко зрозуміти навчальний матеріал, оскільки вони не просто запам'ятовують знання, а активно використовують їх, щоб розв'язувати завдання та вирішувати проблеми. Використання активних методів навчання може підвищити мотивацію учнів до навчання, оскільки вони беруть активну участь у процесі навчання та отримують більш конкретні результати своєї роботи.

Тому кожен учитель повинен побачити творчі здібності школяра, виробити особистісний підхід у підборі форм та методів педагогічної діяльності, спрямованих на пошук і розвиток творчих здібностей школярів. Важливу роль відіграє загальна атмосфера в навчальному закладі, створення умов для творчого росту особистості, використання технологій розвивального навчання, технологій творчого виховання. Варто знати, що в кожній дитині природою закладено певний творчий потенціал. Завдання педагога – навчити учнів постійно прагнути творчого зростання й самовдосконалення. На виконання цього потрібно спрямовувати і роботу з обдарованими дітьми, структура і методи якої допомагають розвинути і вдосконалити природні нахили та обдарування, а також систематизувати використання стилів і методів педагогічної праці, які сприяють розвитку творчості кожного вихованця.

Для того, щоб сформувати в учнів уміння творчо вирішувати поставлені перед ним завдання, необхідно подбати про розвиток у них уяви та кругозору. Як відомо, діти середнього шкільного віку люблять фантазувати, вигадувати й розповідати різні історії. У зв'язку із збагаченням особистих переживань у підлітків з'являється потреба в мовно-літературній творчості, бажання записати свої думки й почуття або виписати з творів те, що особливо сподобалось. Якщо дитини не підтримати в цьому, не скерувати належним чином її діяльності, то фантазія може згаснути або стати розпливчастою та нереальною. А в розвитку

творчих здібностей учнів уява, фантазія відіграють надзвичайно велику роль [3, с. 41].

За умов правильної організації роботи над розвитком уяви дітей у їхній діяльності з'являється цілком особливий момент творчості, момент творення нового. З розвитком уяви, фантазії підліток спроможний уже не тільки відтворювати у своїй свідомості об'єктивну діяльність, створюючи образи, уявлення, поняття про неї в такому вигляді, в якому вона є тепер, а й уявляти її в трансформованому вигляді, такою, якою вона могла б бути або якою хотілося б її бачити чи мати. В уяві підліток створює нові образи і змінює попередні.

Психологами встановлено, що активізуючи та розвиваючи мислення учнів, педагог тим самим створює основу для розвитку їхнього мовлення, збагачення активного словникового запасу, оволодіння мовою як засобом формування думок і обміну ними з іншими людьми. І у свою чергу, розвиток мовної культури, їхніх умінь оперувати засобами мови в процесі мислення та словесного оформлення його наслідків є не тільки супутником, а й найважливішим чинником розвитку їхніх творчих здібностей.

Педагогу потрібно чітко уявити, яку людину в майбутньому ми хочемо бачити, які якості в ній сформувати, щоб учень не лише засвоїв якомога більше інформації з різних галузей наук, а й був готовий використати їх за нових, досить непростих життєвих умов. Існує переконання, що цього можна досягти, заклавши школярам системно-аналітичного мислення, яке дає змогу виділити з величезного обсягу інформації, що визначатиме загальнолюдські цінності.

Тому розвиток творчих здібностей повинен органічно поєднуватися з розвитком мови учнів, з виробленням у них уміння точно, ясно висловлювати свої думки, тобто з роботою над словом. Така робота збагачує культуру мови дітей, виробляє навички уважно ставитися до чужих висловлювань і до висловлення своїх думок в усній та писемній формі, тобто добирати такі слова, які б найкраще відповідали змісту думки й розкривали її.

Отже, вчені стверджують, що творчими та обдарованими є майже всі діти, що починають навчання. У розвитку їх здібностей надзвичайно важливим є вміння педагога творчо підійти до розв'язання проблеми, прагнення до вдосконалення відомих методів, прийомів і форм навчально-виховної взаємодії з учнями, включення їх до активної діяльності. Це підкреслюється тим, що його робота спрямована на взаємодію та співпрацю з соціальним оточенням дитини, формування готовності дорослих до здійснення творчої діяльності на новому, якісному рівні, а також впливає на розкриття прихованих здібностей особистості.

РОЗДІЛ 2

УМОВИ РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ ПРИ ВИКОРИСТАННІ АКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ

2.1 Аналіз педагогічних та психологічних умов у розвитку творчих здібностей учнів

Щоб мислити творчо, учні потребують цікавої теми. Тому стратегії креативного мислення варто застосовувати на уроках розвитку мовлення. Письмові роботи є потужним стимулом для розвитку творчості. Цей вид діяльності включає: мислення, аргументування пошуку шляхів розв'язання проблем, розмірковування, творче самовираження, нестандартне рішення. Виявлення й розвиток творчих здібностей перш за все відбувається, звичайно, на уроках мови і літератури, під час яких учнів навчають бачити прекрасне, правильно і образно висловлювати думки. Також використовувати чимало форм роботи творчого характеру, щоб активізувати уяву і збагатити словниковий запас школярів. Вчителі можуть використовувати такі методи, як «мозковий штурм», «метод розв'язання проблеми», «метод проектів».

Серед умов загальнопедагогічного розвитку творчих здібностей молодших школярів під час навчання можна виділити такі:

– *стимулювання розвитку творчих здібностей в освіті базується на особистісно зорієнтованому підході взаємодії між учителем та учнями.*

Ця умова виникла з необхідності відповідати на сучасні пріоритети та результати досліджень сучасних вітчизняних педагогів та психологів, таких як Г. Балл, Г. Костюк, С. Максименко, В. Рибалка, В. Семиченко, І.Бех, І. Зязюн, В. Кремень, С. Сисоєва та інші. Ця умова передбачає, що учитель повинен враховувати особливості кожного учня, його рівень підготовки, стиль навчання, інтереси та мотивацію до навчання. Це дозволяє створити такі умови, які максимально відповідають потребам і можливостям кожного учня, що

сприяє розвитку його творчих здібностей. Особистісно зорієнтована взаємодія учителя та учня передбачає індивідуальні потреби та можливості кожного учня і взаємодію, що базується на взаєморозумінні, повазі. Цей підхід сприяє розвитку творчих здібностей та ініціативності учнів, їх самостійність та відповідальність за власне навчання; забезпечення емоційного комфорту при спілкуванні; використання різноманітних методів і прийомів, які сприяють активному залученню учнів до навчального процесу. Важливо, щоб учитель створював творче середовище, де учні могли б вільно розкривати свої творчі здібності, експериментувати, спілкуватися між собою та з учителем;

– *використання психолого-педагогічних технологій, які сприяють самостійній та активній участі учнів у творчому процесі.*

Застосування цієї умови, що забезпечує самостійну активність учнів у процесі творчої діяльності, є важливим фактором в розвитку творчих здібностей школярів. Такі технології мають забезпечувати позитивну мотивацію творчої діяльності школярів та створювати оптимальні умови для їх самовираження. Також важливо залучати їхні емоції до процесу творчості та надавати можливість самостійно творити. У психолого-педагогічних технологіях для забезпечення самостійної активності учнів можна використовувати різні методи. Наприклад, проектну діяльність, ігрові технології, творчі завдання, дослідницькі проекти.

– *системність ефективності навчальної роботи з учнями в творчо-розвивальному середовищі.*

У повсякденному житті знання інтерактивно взаємодіють між собою, створюючи єдину систему. Тому для успішної навчальної діяльності важливо розуміти предмети та явища як систему, що складається з компонентів та взаємозв'язків між ними. Розвивальне середовище, яке стимулює творчий розвиток учнів, включаючи навчальний процес, передбачає створення оптимальних умов для розвитку творчих здібностей та формування творчої

особистості. Це підтверджують дослідження таких авторів, як Л. Артемова, Л. Божович, О. Дяченко, О. Кононко, В. Кудрявцев, А. Петровський та інші [12].

Творчі здібності та обдарованість містять в собі нестандартне мислення, оригінальність та здатність генерувати нові ідеї. Важливо зрозуміти, що творчі здібності можуть проявлятися в дитини, незалежно від рівня її інтелектуальних здібностей чи дисциплінованості. Учень може мати великий потенціал у творчій сфері, але в той час мати проблеми зі звичайними шкільними завданнями. Тому важливо, щоб педагоги та батьки звертали увагу на різні аспекти розвитку дитини і не забували про її творчі потенціали.

Крім того, важливо зазначити, що творчі здібності можуть бути розвинені та покращені за допомогою соціальних методів та вправ. Стимулюючи школяра до експериментів і нових ідей, можна підвищити рівень його творчості.

Розвиток творчих здібностей учнів залежить не тільки від методів, але й від психологічних умов, що сприяють розвитку творчого потенціалу. До психологічних умов можна віднести такі:

- створення умов для вільного самовираження сприяє учневі мати можливість вільно висловлювати свої думки та ідеї, що дозволяє розвивати творчі здібності та відчувати впевненість у власних можливостях;
- сприйняття помилок, адже помилки є невід'ємною частиною творчого процесу, тому учні повинні бути готові до них і не переставати працювати творчо через помилки;
- розвиток самостійності, коли учень має розвивати вміння знаходити рішення самостійно, не чекаючи допомоги учителя, а також бути дисциплінованим та відповідальним за свої дії.

Психологами встановлено, що розвиток мови і мислення є взаємопов'язаними процесами, які розвиваються взаємно. Одним із ключових елементів у формуванні творчого мислення є вміння описувати процес розв'язування завдання та використовувати різноманітні прийоми роботи.

Навички усного мовлення допомагають учням структурувати свої думки та ідеї, висловлювати їх чітко та логічно, а також розвивати свою творчість. Навчання словникового запасу є не менш важливим елементом у формуванні розвитку творчого мислення. Розуміння термінів та понять, пов'язаних з конкретною темою, допомагає учневі краще розуміти завдання та знаходити ефективні рішення.

Під час мовленнєвої діяльності у школярів формуються чотири основні види комунікативних умінь: слухати, читати, говорити й писати. Ці уміння розвиваються на основі знань про ознаки понять, необхідних для розв'язання мовленнєвих завдань. Якщо навчально-мовні та орфографічні вміння базуються на знаннях, засвоєних учнями, то комунікативні вміння потребують творчого застосування. Залежно від конкретної ситуації, учні повинні творчо застосовувати нові ідеї в певній ситуації.

Психологічні умови учнів середньої та старшої школи сприятливі для розвитку інтелектуальних та творчих здібностей, оскільки підлітковий вік характеризується підвищеною інтелектуальною активністю. Прагнення самоосвіти, самоствердження - характерні особливості й підліткового віку і раннього юнацького віку. Тому саме в цьому віці є актуальним розвиток інтелектуальних та творчих здібностей учнів. Розвивається здатність до абстрактного мислення, до розумових експериментів, до більш складних процесів аналізу. Учні можуть формулювати гіпотези, обґрунтовувати, доводити певні положення, досліджувати й порівнювати між собою різні альтернативи у вирішенні однакових завдань.

Основною причиною небажання мислити є лінощі. Вони можуть впливати на небажання розвивати творчі здібності, оскільки учні можуть вважати, що це потребує додаткових зусиль та енергії. Лінь може стати перешкодою для розвитку творчості, оскільки це може вимагати напруження, зосередженості та відмови від звичних дій. Школярі можуть вважати, що це додатковий труд, який вони не хочуть приймати на себе. Лінощі можуть бути

пов'язані зі страхом невдачі. Школярі можуть боятися, що їхні ідеї не будуть вдалими, або не принесуть бажаного результату, тому вони уникають ризикувати та віддають перевагу відомому та звичному. Важливо розуміти, що творчість має значний вплив на життя дитини. Якщо дитина хоче розвивати свої творчі здібності, важливо знаходити час на активності, які стимулюють її мозок та дають нові ідеї. Лінощі можуть знижувати рівень активності та затримувати розвиток творчих здібностей.

У загальну систему педагогічних умов, які сприяють розвитку творчих здібностей школярів можна віднести такі:

- розкриття та розвиток творчого потенціалу учнів шляхом створення умов для їх творчого самовираження та розвитку індивідуальних здібностей;
- застосування інтерактивних та активних методів і прийомів навчання, що сприяють розвитку творчості, таких як робота в групах, дискусії;
- стимулювання пізнавальної активності та самостійності учнів, заохочення до самостійного пошуку та використання різних джерел інформації;
- забезпечення участі учнів у проектах та змаганнях, які сприяють розвитку творчих здібностей, стимулюють інтерес до навчання.

Таким чином, система педагогічних умов істотно впливає на результати розвитку творчих здібностей учнів. Ці умови допомагають розвивати творчі здібності учнів. Кожен з цих елементів важливий і їх комбінація сприяє ефективному розвитку творчості учнів. Педагогічна система має давати можливість учням самостійно вирішувати завдання, сприяти їх прояву та реалізації. Важливим елементом ефективної системи педагогічних умов є забезпечення підтримки творчих зусиль учнів та постійний взаємозв'язок з педагогом, що дозволяє вчасно виявити та вирішувати проблеми, які виникають

під час творчого процесу. Педагогічні умови є важливою складовою успішної освіти та дозволяють підготувати нове покоління.

Поширеним способом є заохочення у формуванні здібностей школяра. Воно може бути спрямоване на підтримку і розвиток різних аспектів діяльності учнів, охоплюючи наполегливість, виконання завдань, розвиток творчих здібностей. Похвала є одним із способів заохочення, який допомагає дитині розуміти, що її зусилля та досягнення цінні. Коли школяру отримують похвалу, вони почуваються задоволеними своїми досягненнями і більш мотивовані до подальшої роботи. При цьому важливо висловлювати конкретну похвалу, яка відображає її реальні досягнення, а не загальні слова.

Дидактична гра є ефективним методом стимулювання пізнавального інтересу школярів, оскільки вона забезпечує зміну традиційної навчальної діяльності на активну ігрову. Цей метод дає можливість розвивати креативність і фантазію, підвищувати мотивацію до навчання, сприяти розвитку комунікативних навичок та сприйняття нової інформації.

Гра – одна з важливих форм життєдіяльності дитини. Вона насичує собою дитячу працю, спілкування, художньо-творчу діяльність. Забезпечуючи необхідні емоційні умови, гра сприяє всебічному, гармонійному розвитку особистості. Спираючись на гру, педагог має можливість зміцнювати знання учнів здобуті під час навчання, розвивати пізнавальні інтереси та самостійність школярів, створювати у дитячому середовищі атмосферу творчої діяльності. Коли педагогами створюються необхідні умови для застосування учнями пізнавального матеріалу, знань, умінь, навичок, накопичених навчальною працею у творчій, вільній, самостійній діяльності, тоді не тільки покращуються результати навчання, а й формуються пізнавальні інтереси, долаються труднощі у навчанні, поглиблюються знання.

Одним із ефективних методів розвитку творчих здібностей є метод проектування. Цей метод базується на створенні учнями проектів, які вимагають їх творчості. В основі цього методу лежить розвиток пізнавальних,

творчих навичок учнів, умінь самостійно конструювати свої знання, критично мислити. Метод проектування завжди орієнтований на самостійну діяльність учнів – індивідуальну, парну, групову. Це така система навчання, за якою учні здобувають знання і вміння у процесі планування та виконання завдань, які постійно удосконалюються. Важливою характеристикою проектної діяльності є активна позиція учнів. Адже саме під час проектування учень вчиться визначати мету діяльності, планувати, відкриває для себе нові знання, реалізовує свої можливості, думає, створює. Метод проектування має безліч переваг. Дозволяє створити атмосферу співпраці та взаємодії між учнями, сприяє розвитку творчих та інтелектуальних здібностей, допомагає розвивати навички планування. Використання цього методу дозволяє учням реалізувати свої ідеї та знайти відповіді на складні питання, що сприяє формуванню особистісного розвитку.

Розвиток творчих здібностей вимагає уваги не тільки з боку педагогів, але й з боку батьків. Спільна робота педагогів і батьків може забезпечити оптимальні умови для розвитку творчості у дитини, а також забезпечити підтримку у випадку, якщо виникають труднощі. Батьки можуть використовувати різноманітні методи та ігри, щоб стимулювати творчі здібності дітей, а також забезпечити їм можливість розвивати свої інтереси та захоплення. Спеціальні бесіди та лекції для батьків є одним із способів залучення батьків до розвитку творчості дітей, тому вони можуть стати корисним інструментом для педагогів, які працюють з дітьми. Також важливо показати школярам, що їхні ідеї та творчі проекти цінні, навіть якщо вони не завжди успішні з першого разу. Педагоги мають відігравати свою роль у залученні батьків до процесу розвитку творчих здібностей, пояснюючи важливість цієї теми та створення відповідного середовища в навчальному закладі.

Отже, застосування методів, які сприяють розвитку творчих здібностей є дуже важливим для досягнення максимально можливого ефекту в розвитку учнів. Педагог повинен не тільки знати методи, а й вміти їх застосовувати з

урахуванням індивідуальних особливостей кожного учня. Важливо вчасно виявити творчих учнів та створювати необхідні умови для їхнього розвитку, що сприятиме самореалізації, успіху та позитивному ставленню до себе та особистої діяльності. Педагог допомагає розвивати індивідуальні здібності учнів, організовує консультації з батьками, однолітками та підтримує постійний контакт між ними.

2.2 Рекомендації з розвитку творчих здібностей учнів.

Сьогодні в умовах величезних змін освіта має відігравати ключову роль у формуванні конкурентоспроможної та творчої особистості, яка повинна буди готова до самовдосконалення. У сучасному світі змінюються технології, економічні і соціальні умови, тому навчальні заклади мають змінювати свої підходи до навчання. Забезпечення самореалізації особистості школяра та розкриття усіх його потенційних можливостей є основною метою освіти. Важливо забезпечувати інтерактивність та активність учнів під час навчання, що дозволяє їм бути активними учасниками процесу, а не лише слухачами.

Розвиток творчих здібностей має бути невід'ємною умовою змісту усіх навчальних предметів, органічно доповнювати навчальний процес, щоб забезпечити єдність знань, умінь і навичок учнів та їхніх творчих можливостей.

Для вдосконалення як творчих, так і мовленнєвих здібностей можна застосовувати такий вид роботи, як опис спостережень, за допомогою якого школярі глибше зрозуміють предмет. Роботу доцільно розпочати з найпростіших описів: обрати будь-який об'єкт природи й описати, потім порівняти опис власних спостережень з описами спостережень однокласників.

Активне читання є складовою частиною роботи щодо навчання писати твір. Під час написання висловів, речень слід проговорювати вголос наступні, розвиваючи таким чином свої ідеї. Оформленню подальших думок сприяє перечитування написаного. Для відпрацювання навичок передбачення в літературній діяльності можна використати такі дві вправи: коротко передати

зміст книжки, прочитавши заголовок, анотацію, вступну статтю; прочитавши частину твору, самостійно написати кілька наступних роздумів.

Існує багато способів розвитку творчих здібностей учнів, особливо коли використовуються активні методи навчання. Вони можуть допомогти у підвищенні рівня творчості учнів. Ось кілька рекомендацій:

1. Створюйте можливості для експериментування. Надайте учням можливість відкривати та створювати щось нове. Замість того, щоб розповідати учням відповіді на питання, пропонуйте їм можливість відкривати нові ідеї.

2. Надайте учням самостійно вивчати матеріал, зокрема використовуючи інтерактивні вправи та ігри. Коли розглядаєте історію написання твору, проводьте дослідження та стимулюйте учнів до самостійного пошуку матеріалів для вивчення.

3. Використовуйте можливість застосувати учням свої творчі здібності у вирішенні різних задач, які стимулюють думати критично та знаходити нові рішення.

4. Створення атмосфери, яка дозволяє учням висловлювати свої думки та ідеї, що сприяють їхньому творчому розвитку.

Велике значення має зацікавленість учнів для досягнення успіху в навчанні. Якщо учні зацікавлені в темі, вони будуть більш уважні та зосереджені на засвоєнні матеріалу, а також будуть більш активно брати участь у різних видах навчально-пізнавальної діяльності. Прикладом творчих завдань є складання ребусів, кросвордів, написання роздумів, розповідей, описів. Інколи потрібно пропонувати на уроці самостійно запропонувати (скласти) завдання для групи або ж підготувати матеріал стосовно баченої чи пережитої життєвої ситуації. Ці завдання потребують творчого підходу, оскільки учні повинні вміти застосовувати знання за нестандартних умов.

При розробці програми спостереження за здібною дитиною необхідно реєструвати такі показники її поведінки у пізнавальній діяльності, як:

- 1) наявність стійкої допитливості: дитина ставить багато запитань різного рівня складності й уміє їх правильно формулювати;
- 2) систематичний прояв пізнавальної активності: оперативна готовність до відповіді, дослідницька допитливість, прагнення до пошуку;
- 3) глибоке захоплення предметом пізнання та здатність до детального аналізу його ознак і функцій;
- 4) володіння чималим запасом лексики і прояв високої мовленнєвої продуктивності у спілкуванні.

У творчій діяльності здібних учнів має реєструватися наявність таких показників: багато ідей, навіть фантастичних; здатність запропонувати широкий спектр своїх варіантів розв'язання певного завдання; вміння психологічно перебудуватися, коли заважають умови або з'являються нові завдання; схильність до винахідництва в ігрових та практичних ситуаціях, із проявом при цьому власного оригінального підходу.

ВИСНОВКИ

Відповідно до поставлених нами завдань ми можемо зробити такі висновки:

1) Стратегічною метою освіти та виховання в умовах загальноосвітніх навчальних закладів є розкриття творчого потенціалу, продуктивна діяльність у соціальному житті, творче самовираження та всебічний розвиток особистості.

2) У загальному вигляді визначення творчих здібностей можна сформулювати наступним чином: творчі здібності є унікальними характеристиками особистості, які визначають рівень успішності виконання різних видів творчої діяльності.

3) Для розвитку творчих здібностей школярів важливі такі особливості, як допитливість, розвинені інтелектуальні здібності та розвинута уява. Гра допоможе учням експериментувати з різними ідеями та практикувати свої творчі навички, а праця допоможе розвивати увагу, терпіння, а також навички планування та вирішення проблем, що є важливим складовим творчості.

4) Наявність задатків здібностей може допомогти учневі розвиватися швидше. Але задатки не гарантують успіху, оскільки для досягнення високих результатів потрібна велика праця та наполегливість. З іншого боку, навіть без певних здібностей, учень може досягти значних успіхів, якщо має позитивне ставлення до своєї діяльності та зосереджується на розвитку своїх навичок. Успіх залежить від того, як учень ставиться до своїх дій та наскільки зосереджений на досягненні своїх цілей.

5) Застосування перелічених методів сприяє більш ефективному розвитку творчих здібностей школярів. Для вдалого застосування цих методів, педагогові необхідно досконало оволодіти методиками їх проведення, навчитися правильно визначати результати та пояснювати їх. Засіб заохочення повинен бути присутнім постійно, оскільки похвала та оцінка результатів завжди стимулюють школярів до подальшого розвитку та вдосконалення своїх навичок.

Творча особистість у світі цінується здатністю швидко приймати рішення; адаптуватися до певних умов; а також відповідальність, компетентність. Пріоритетним залишається реалізація творчих здібностей, застосованих у власній діяльності (справі, проекті) з метою набуття суспільно значимого та особистісного досвіду, громадська свідомість. У колах провідної педагогічної думки, освітньо-виховних стандартах і програмах виникла необхідність у розвитку творчих, активних, відповідальних, компетентних особистостей – патріотів, що можуть діяти незалежно від обставин, проявляючи кращі особистісні якості (зокрема творчі), спрямовані на позитивне самовираження.

Підсумовуючи вищесказане, ми розуміємо, що своєчасне виявлення творчих здібностей учнів, створення необхідних умов для розвитку талантів школяра сприятиме його самореалізації, успіху та емоційно-позитивному ставленню до себе та особистої діяльності.

РЕЗЮМЕ

Розвиток творчих здібностей учнів є важливим завданням сучасної освіти, яке може бути досягнуте за допомогою використання активних методів навчання. Ці методи дозволяють створити сприятливу атмосферу для творчого процесу. Активні методи навчання передбачають залучати учнів до навчального процесу, розвивати креативні навички та розширювати свої знання.

Курсова робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, резюме. Обсяг роботи складається з 26 сторінок. У списку використаної літератури 21 джерело.

У першому розділі було розглянуто поняття творчості, здібностей та творчих здібностей учнів, проаналізовано зарубіжний та український досвіди розвитку творчих здібностей учнів.

У другому розділі було проаналізовано педагогічні та психологічні умови у розвитку творчих здібностей учнів, надано рекомендації з розвитку творчих здібностей.

ABSTRACT

The development of student`s creative abilities is an important task of modern education, which can be achieved by using active learning methods. These methods allow you to create a favorable atmosphere for the creative process. Active learning methods involve involving students in the learning process, developing creative skills and expanding their knowledge.

The term paper consists of the introduction, two sections, conclusions, abstract. The general number is 26 pages. The list of the literature consists of 21 resources.

The first part of the work contains theoretical definitions of creativity, abilities and creative abilities of students, analysis the foreign and Ukrainian experiences of developing student`s creative abilities.

The second part of the work contains analysis the pedagogical and psychological conditions for developing students creative abilities, recommendations for their development of creative.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Галатюк Ю. Творча функція навчання. *Шлях освіти*. 2000. № 3. С. 56–65.
2. Губенко О. В. Психологічний аналіз творчої діяльності. Біполярна концепція механізмів творчого мислення (БКМТМ). *Практична психологія та соціальна робота*. 2014. № 6. С. 68–80.
3. Гудима О.М. Розвиток творчих здібностей у здобувачів освіти сучасної школи. Львів: 2022. С. 41-42
4. Кульчицька О. Діагностика рівня розвитку творчих здібностей. *Обдарована дитина*. 2007. С. 42-45.
5. Максименко С. Д. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : МАУП, 2000. 256 с.
6. Мірошник С. Творча робота на основі асоціацій. *Дивослово*. 2003. №2. С. 59-64.
7. Мойсеюк Н.Є. Педагогіка. Навчальний посібник. Київ: Гранма, 1999. 350 с.
8. Моляко В.О. Творчий потенціал людини як психологічна проблема. *Обдарована дитина*. 2005. № 6. С 2-9.
9. Моляко В., Музики О. Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень. Житомир: Рута. 2006. 320 с.
10. Півень Л. М. Активізація пізнавальної діяльності школярів шляхом використання інтерактивних методів навчання. Миколаїв: 2003. 36 с.
11. Пометун О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання : наук.-метод. посібник. Київ: А.С.К., 2004. 192 с.

12. Рагозіна В. Особливості методики розвитку творчих здібностей молодших школярів. «Мистецтво та освіта». 1997. №3. С. 5-8.
13. Рибалка В.В. Психологія розвитку творчо обдарованої особистості: науково-методичний посібник. Київ: НАПН України, Інститут обдарованої дитини, 2010. 442 с.
14. Сиротенко Г. О. Сучасний урок: інтерактивні технології навчання. Харків: Основа, 2003. 80 с.
15. Скрипченко О. Здібності. Загальна психологія. Київ. 2005. 364 с.
16. Софій Н., Кузьменко В. Сто і один метод активного навчання. 2006. №2. С. 27-50.
17. Станіславська Г.П. Розвиток творчих здібностей школярів. Тернопіль: Навчальна книга -Богдан. 2007. 64 с.
18. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: У 5т. Київ: Рад. Шк., 2011. Т 3. 464 с.
19. Сухомлинський В. О. Павлицька середня школа. Вибр. Твори: у 5-ти т. Т. 4. Київ. 1977. 390 с.
20. Токмань Г. Сучасні навчальні технології та методи викладання літератури. Дивослово. 2002. №10. С. 3945.
21. Шелестова Л. В. Дослідження процесу розвитку творчих здібностей старшокласників у практиці профільного навчання. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2018. № 1 (20). С. 21–32.